

IMRE MADÁCHIN *IHMISEN TRAGEDIAN* RESEPTIOSTA VIROSSA

FK Kadi Raudalainen

Mór Jókai sekä Sándor Petőfi olivat viime vuosisadan loppupuolella Virossa - kuten monessa muussakin maassa - sekä kääntäjien että lehtimiesten ehdottomat suosikit unkarilaisten kirjailijoiden joukossa. Tiiviimpien kulttuurisuhteiden kehittyessä alkoi virolaisten kuva unkarilaisesta kirjallisuus- sekä kulttuurielämästä kuitenkin avartua, ja tietoa tuli myöskin Imre Madáchista - kolmannesta 1800-luvun tärkeämmästä Unkarin kirjailijasta ja hänen pääteoksestaan *Ihmisen tragedia*.

Vuonna 1914 ilmestyi fennougristi Julius Markin laatima vironkielinen unkarin antologia. Se ei tosin sisällä katkelmaakaan itse teoksesta, mutta sen johdantoluvussa kerrotaan Ihmisen tragedian sisältö sekä todetaan, että se käsittelee mestarillisesti unkarilaista kansallista historia-ainesta ja sen lisäksi myös koko ihmiskunnan kohtaloa. "Ihmisen *credo* älköön olkoon jo tavoitettu onni, vaan ikuinen yritys sitä saavuttaa" - näin kuuluu teoksen pääidea tuossa unkarilaisten tutkimusten perusteella laaditussa arviossa.¹

Viron ja Unkarin suhteet tiivistyivät entisestään ensimmäisen maailmansodan jälkeen, Viron itsenäistyttyä. Virallinenkin kulttuurivaihtopantiin alulle. Kansallisessa lehdistössä alkoi unkarilaisen viihdekirjallisuuden ohella yhä enemmän ilmestyä myös perustavanlaatuisia kirjoituksia Unkarin kulttuurista ja kirjallisuudesta, muun muassa Madáchin tuotannosta. Nuorisoaikakauskirja *Vikerkaarissa* ilmestyneessä kulttuurikatsauksessa korostaa Elemér Virányi Ihmisen tragedian yleisinhimillisyyttä - hänen mukaansa kirjailija ei etsi

aineistoa pelkästään unkarilaisesta elämästä, vaan pohtii ihmisen onnen ja onnettomuuden kysymyksiä hänen historiallisessa menneisyydessään, nykyisyydessään sekä tulevaisuudessaan.²

Päevaleht-sanomalehden Unkarin kirjeenvaihtaja Alexander von Boross korostaa Unkarin modernia kirjallisuutta käsittelevässä artikkelissaan Schopenhauerin pessimismiajattelun vaikutusta Madáchin murhenäytelmään. Tämä ilmenee erityisesti sen loppunäytöksessä - Adam tajuaa, että ihmiskunta omine ideoineen kuolee sukupuuttoon, mutta jähmettynyt materia on ja pysyy.³

Ansioituneimpia unkarilaisen kulttuurin välittäjinä olivat tietenkin 1920-luvulla Viroon saapuneet unkarilaiset yliopistolehtorit sekä opettajat. Vuonna 1924 maaliskuussa järjestettiin Tarton Yliopiston juhlasalissa äsken perustetun Unkarin instituutin avajaistapahtumana Imre Madáchin 150-vuotispäivän muistotilaisuus, johon osallistuivat mm. yliopiston kuraattori, professori P.Pöld sekä Unkarin suurlähettiläs M.Junghert. Illan kirjallisuudelle omistetussa osuudessa esitelmöivät unkarin kielen lehtori Elemér Virányi sekä valtiotieteen professori Stefan von Csekeyn. Lisäksi esitettiin Ihmisen tragedian loppuosa sekä alkukielellä että viroksi. Ilta jatkui musiikilla, ja myöhemmin ainakin *Muusikaleht* kuvasi koko tapahtumaa erittäin juhlalliseksi ja antoisaksi.⁴

Molemmat mainitut esitelmät julkaistiin tärkeimmissä kirjallisuuslehdissä. Eesti kirjandus -lehdessä ilmestyneessä artikkelissaan Elemér Virányi huomauttaa Madáchin pohtineen "Ihmisen tragediasa" ihmiskunnan kohtalon kysymyksiä omalaatuisella unkarilaisella filosofisella maailmannäkemyksellään, jota luonnehtii kansan historiakokemukseen perustuva kärsimysteema sekä joka ikisen unkarilaisen luja usko niiden kärsimysten voittamiseen. Myös tragediassa vaihtuvat pessimistiset mielialat alati optimistisiin. Otaksumana on, että ilman taistelua saattaa onnemme olla vain traagisesti sävyttynyttä.⁵

Professori Csekeyn esitelmä "Valtiollis-filosofiset elementit Madáchin Ihmisen tragediassa" julkaistaan tragedian loppuosan kanssa Looming -kirjallisuuslehdessä, kumpikin A.Murakinin kääntämänä.

Csekey vertaa Goethen Faustia ja sen individualismia Ihmisen tragediaan, joka perustuu unkarilaiseen, kansakunnan yhtenäisyyttä korostavaan ajatusmalliin. Csekey painottaa tragedian valtio-oikeudellista perusmerkitystä. Ovathan Adamin ideat aina paremman sekä oikeudenmukaisemman yhteiskuntajärjestelmän palveluksessa, ja tragedian historiallisissa kohtauksissa erilaiset poliittiset aatteet kamppailevat elämisen oikeudesta.⁶

Vaikka Ihmisen tragedian julkaiseminen kokonaisuudessa sekä sen esittäminen näyttämöllä oli teatteripiirien tavoitteena jo 1920- ja 1930-luvulla, se onnistui vasta muutaman vuosikymmenen kuluttua. Tähän oli syynä ennen kaikkea Viron joutuminen neuvostovallan alle sekä sen seurauksena suorien kulttuurisuhteiden mitätöiminen kummassakin maassa.

Vuonna 1969 Ihmisen tragedia kuitenkin ilmestyi Jaan Krossin kääntämänä, joka oli siihen aikaan tunnettu pääasiallisesti runoilijana ja monipuolisena kääntäjänä. Maaliskuussa 1971 valmistui sen pohjalta Epp Kaidun ohjaus Tarton Vanemuine-teatteriin. Unkarilainen käännöstieteilijä György Radó, joka on tutkinut Ihmisen tragedian kohtaloa näyttämöillä ja myös nähnyt monta ohjausta, myöntää: "Nämä tapahtumat eivät ole tärkeät ainoastaan Viron ja Unkarin kirjallisuussuhteiden vaan myös kyseisen tragedian levikkihistorian kannalta. /-/ Jaan Krossin käännös ja Epp Kaidun ohjaus olivat mielestäni ainutkertainen taiteellinen saavutus, joka ilmensi erinomaisen täsmällisesti kirjailijan suunnitelmia".⁷ Ihmisen tragedialla oli tärkeä paikka Viron silloisessa kulttuurielämässä, mitä osoittaa vaikkapa se, että kirjan 6000 kappaletta myytiin nopeasti loppuun - ei varmaankaan pelkästä kiinnostuksesta kirjallisuushistoriaa kohtaan, vaan siitä syystä, että teos käsitteli 1960-luvun älymystöpolvelle olennaisia yleisinhimillisiä ja yhteiskuntafilosofisia kysymyksiä. Ohjaus pysyi jatkuvana yleisömenestyksenä näyttämöllä yli 4 vuotta. Sitä esitettiin 45 kertaa yhteensä noin 17 500 katsojalle, ja vietiin sitä paitsi vierailuesityksenä Tallinnaan, Pietariin, Moskovaan sekä Budapestiin.

Pitkän tauon jälkeen alkoi sitten lehdistössäkin ilmestyä aihetta käsitteleviä kirjoituksia, jotka aluksi keskittyivät Madáchin elämäker-

taan ja tuotantoon (P.Palmeos) sekä tragedian levikkiin (Gy. Radó) ja sittemmin myös itse esitykseen. Valitettavan vähäiseksi on jäänyt varsinaisen käännöstyön analyysi, jota kuitenkin on jonkun verran tehnyt suomalaisen sekä virolaisen kirjallisuuden kääntäjä, myös runoilijana tunnettu Géza Képes. Käännös sinänsä on mielenkiintoinen, koska Krossille itselleen on unkari melko tuntematon kieli ja hän on työskennellyt vertailemalla Palmeoksen valmistamaa raakakäännöstä viiteen muunkieliseen käännökseen. Tällaiseen aika rankkaan työhön ei Kross omien sanojensa mukaan ryhtynyt "vapaaehtoisesti", vaan unkarilaisten ystäviensä "tinkimättömän suosittelun vuoksi: kuulukoon Ihmisen tragedia jokaisen kulttuurikansan käännöskirjallisuuteen..."⁸

Képesin mukaan riittää Krossilla runollista lahjakkuutta sekä teoksen ajatussisällön että sen jambisen runomitan välittämiseen ja hänen mielestään on juuri Krossin mestarillisen ja modernin käännöksen ansiota, että ohjauskin on saatu aikaan.⁹

Aivan samaa mieltä on ohjaaja Epp Kaidu. Hän sanoo lukeneensa tragediaa saksaksi ja venäjäksi sekä tuumineensa jo pitkään sen ohjaamista. Sekä kääntämisen että myöskin ohjauksen toteuttamiseen vaikuttivat siis viime kädessä taaskin unkarilaiset. Unkari näet järjesti keväällä 1971 silloisessa Neuvostoliitossa unkarilaisen näytämötaiteen festivaalin, johon osallistui 75 teatteriryhmää eri puolilta maata. Epp Kaidu otti mielellään vastaan yhden unkarilaisen lautakunnan kovimmista haasteista - Ihmisen tragedian ohjaamisen, vaikka teatterin taideneuvosto olikin teoksen yleistajuisuuden suhteen sangen epäluuloinen, olihan se versonut varsin erilaisesta kulttuurihistoriallisesta ympäristöstä. Kuitenkin teatterin tärkeimpään ohjaajaan luotettiin. Hänen vahvimpana puolenaan pidettiin sekä voimakkaiden joukkokohtausten että uskottavan psykologisen ja ajatuksellisen linjan aikaansaantia. Luottamus osoittautui oikeuteksi: esitys sai festivaalin pääpalkinnon, vierailuesitykset Unkarissa. Lisäksi Epp Kaidu palkittiin parhaasta ohjauksesta sekä kaksi näyttelijää omasta työstään.

Virolaisessa lehdistössä ilmestyi ensiesitysten jälkeen vain muutama arvostelu, joissa kiitettiin ihmisen eksistenssin tarkoitusta käsittelevän

filosofisen teoksen ottamista ohjelmistoon. Erityisesti painotettiin Madáchin näytelmän tematiikan liittymistä vuoden 1848 vallankumouksen tappiota seuranneeseen ahdinkoon ja katkeroitumiseen sekä eteen nousseeseen valintaan: joko kieltää vastarinnan mielekkyys kokonaan tai häviön uhkasta huolimatta yhä uskoa aatteisiin.¹⁰

Muun muassa kiitettävänä pidettiin myös kiehtovaa ja vaikuttavan vauhdikasta näyttävyyttä, arvokkaan tasaista esityskulkua, esityksen nautittavaa lavastusta (M-L.Küla).¹¹ Samoin viehätti näytelmän taitavasti luotu ongelmakudos, jonka sähköisyyden sen kolmea päähenkilöä esittäneet näyttelijät kykenevät joustavasti virittämään. Mutta molemmat kriitikot valittavat ohjaajan kehittäneen näytelmän ajatuskulkua ja itse näyttävyyttä liiaksi erillään toisistaan. Sen seurauksena on kärsinyt lopulta myös esityksen kokonaisuus.

Toisaalta välittää kriitikko K.Tamberg virolaiselle lukijakunnalle vaikutelmiaan vuonna 1964 Tamás Majorin Unkarin Kansallisteatterissa ohjaamasta Ihmisen tragedia -näytelmästä, johon osallistui teatterin paras taiteilijakokoonpano. Hän vertailee esitystä Tarton Vanemuisessa ohjattuun ja arvelee, että sikäläinen versio saattaisi Viron näyttämötaiteen arvokkaaseen maineeseen myös Unkarissa.¹²

On varmasti totta, että Unkarin kiertuetta vuonna 1972 edeltäneenä kautena on ohjaus edistynyt sekä filosofisen ajatusjuoksun välittämisessä että myös näyttelemisen taidokkuudessa. Siitä huolimatta Unkarin ensiesityksen yleisön tavaton huomio ja jännittynyt osallistuminen näyttämön vieraskielisiin tapahtumiin sai kiertueseurueen ymmälleen - paikoin katkesi esitys aplodeihin ja esityksen loputtua kesti suosionosoituksia lähes neljänneksen verran. Seuraavan esityksen liput myytiin loppuun heti seuraavana aamuna ja osan budapestilaisesta yleisöstä piti jopa matkustaa Székesfehérváriin nauttiakseen mainetta saaneesta esityksestä.¹³ Totuuden nimissä mainittakoon pienenä sivuhuomautuksena myöskin, että valitettavan monesta ennakkoluuloisesta unkarilaisesta teatterimiehestä oli Epp Kaidun hiljainen ja tädillisen pyöreä persoona vähintäänkin epäsopi-va henkilö ohjaamaan niinkin vaativa näytelmä. Sitäpaitsi otaksuttiin usean aikaisemman kokemuksen pohjalta, että sellainen ohjaus voi

olla korkeintaan kulttuuripoliittinen ele, ei kulttuurisesti vakavasti otettava tapahtuma.¹⁴

Useimmista lähipäivien unkarilaisista valtakunnallisista lehdistä saadaan vihjeitä myöskin aidon ja kiistattoman menestyksen syistä. Arvostelut käännetään suurilta osin myöskin viroksi ja julkaistaan teatterilaisten matkakertomuksien lisäksi virolaisessa lehdistössä.¹⁵

Népszabadság-lehdessä 23.03.72 ilmestyneessä kirjoituksessa pitää P.G.Molnár erittäin arvokkaana henkistä vapautta, jolla kansallinen klassikko on onnistuttu tuomaan niin lähelle yleisöä kuin nykyajan draamateoksen yhteydessä on mahdollista - silti näytelmän tyyliä ja aatteita kunnioittava asenne säilyttäen. Hänen selityksensä asialle on, että ulkomaalaisen ohjaajan on ollut helpompaa vapauttaa näytelmä vuosisadan aikana siihen oksastetuista rasitteista. Myöskään tähänastinen tulkintatraditio ei ole tekijöihin kovinkaan vakavasti vaikuttanut, mikä taas on antanut heille mahdollisuuden lähestyä ainetta ikään kuin se olisi kirjoitettu juuri heitä varten.

A.Lukács puolestaan (Magyar Hírlap 23.03.1972) ihaili ohjauksen poikkeuksellisen nuorekasta perusluonnetta. Paitsi, että päähenkilöt olivat kaikki erittäin nuoria unkarilaiseen traditioon verrattuna, nuorekkuus ja nykyaika näkyi myös lavasteissa ja puvustuksessa (farkkuja, pulloveri, bikinit ym.). Lisäksi hän pitää erityisesti siitä, että historialliset kohtaukset eivät ole liiaksi dekoratiivisia, vaan aikakautta luonnehtivat vain muutamit lakonisen niukat tuntomerkit.

Ilahduttavan perusteellisesti on perehdytty sekä yksityisiin roolisuorituksiin että kehuttu myös ryhmän kiitettävän yhtenäistä esityshenkeä. Erityisen myönteistä palautetta on tullut Ádamin roolin kohdalta, joka kylläkin oli toteutettu tulkintaperinteelle uskollisesti innokkaan aatteellisena, lopulta takaiskuista katkeroituvana hahmona, mutta kuitenkin sikäli epäperinteisesti, että hänestä hehkuu inhimillisyyttä, eikä hän vaikuta yhtään jylhältä. Évan rooli viehätti aidolla naisellisuudellaan, Luciferin suoritus toisaalta kyynisenä ja suvaitsemattomana mutta samalla valppaana ihmiskunnan tarkkailijana ja edistäjänä.¹⁶

Teatterirühmān sanotaan taipuneen loistavasti Epp Kaidun ohjaaja-tahtoon. Myöskin joukkokohtaukset - muiden muassa monien mieles-tä ratkaisemattoman vaikealta tuntunut loppukohtauskin - ansait-sevat vilpitöntä tunnustusta.

Näyttää siltä, että vaikuttavat esitykset ja niitä heijastavat lehtiartik-kelit sekä arvostelut ovat tehneet Madáchista kuuluisuuden virolai-sen lukijakunnan ja teatteriyleisön keskuudessa, joten hänen 150-vuotisjuhlansa yhteydessä julkaistun lehtikirjoituksen otsikossa mainittiin hänet vain Ihmisen tragedian tekijänä sekä ryhdyttiin pitemmittä puheitta heti valaisemaan muuta tuotantoaan.

Yleisen mielipiteen mukaisesti olivat toista maailmansotaa seuran-neet vuodet selvää rappiota Viron ja Unkarin kulttuurisuhteissa. Tarkkailtuamme Madáchin Ihmisen tragedian vironnoksen ja ohjauk-sen voimakasta vaikutusta kulttuuripiireissä sekä sen lisäksi näytel-män yllättävän positiivista vastaanottoa emäkulttuurissaan, voi aivan vakuuttavin perustein väittää myöskin päinvastaista.

-
1. Mark, J., Ungari antoloogia. Tartu 1914
 2. Virányi E., Ungari kultuuriline ülevaade. "Vikerkaar" 1924, nr.25
 3. Boross, A., Ungari kirjandusest. "Päevaleht" 17.12.1922, no 313
 4. Aavik, J., Ungari kirjanduslik-muusikaline õhtu Ungari luuletaja I.Madáchi 100 sünnipäeva mälestuseks. "Muusikaleht" 1924,no 3
 5. Virányi, E., Imre Madách. "Eesti kirjandus", 1924, no 4
 6. Csekey, S., Riiklis-filosoofilised elemendid Madáchi "Inimese tragöödias". "Looming" 1924, no 4
 7. Radó, Gy., Kus ja kuidas on tõlgitud "Inimese tragöödiat. "Keel ja kirjan-dus" 1972, no 1
 8. Madách, I., Inimese tragöödia. Kääntäjān alkusanat. Tallinn, 1969
 9. Képes, G., Madáchist ja tema "Inimese tragöödia" eestikeelsest tõlkest. "Looming" 1971, no 11

10. Tobro, V., Inimese tragöödia. "Sirp ja Vasar", 23.04.1971, no 17
11. Linnumägi, E., Usk inimesse, usk headusse, õiglusse ja jõusse. "Rahva Hää" 10.07.1971, no 161
12. Tamberg, K., Imre Madáchi "Inimese tragöödia" tartus ja Budapestis. "Rahva Hää" 10.07.1971, no 161
13. Anupõld, E., " Vanemuine" mängis ungarlastele. "Noorte Hää" 09.04.1972, no 84
14. Molnár, G.P., Kaastundeavaldus Tartusse. Epp Kaidu kaasaegsete mälestustes, Tallinn 1982
15. Ungari arvustajad "Vanemuise"etendustest. "Edasi" 30.04.1972, no 102
16. Bizó, Gy., Madách Imre Tartuban. "Szinház", 1971, no 8